

Melankólia és életöröm Schubert művészetében

Zenés barangolás

Székely György dr.

Franz Schubert (1797–1828) rövid élete pénztelenségben, komoly megélhetési nehézségekkel telt. Szabadon és „befelé” élt, tisztában volt lázas alkotói tevékenységének kivételességével. Kevés rajongója értékelte zsenialitását, pedig ilyen rövid idő alatt csak Mozart jutott el a művészet csúcsaira. Azonban Schubert ezért nagy árat fizetett, élete nagy része betegeskedve, lelki és testi gyötrődések közepette „halálközelen” zajlott, amit szörnyű betegsége végül 31 éves korában beteljesített. Felnőttkorát végigkísérte egy alkalmi kapcsolat során szerzett szifilisz, ezen túl rövid élete során sokszor esett depresszióba, amelyet akkoriban melankóliának neveztek. Azonban a muzsika, a zeneszerzés nála valóban gyógyító erejű volt, ontotta a szebbnél szebb műveket, és életműve még ilyen kevés idő alatt is remekművek sokaságát tartalmazza.

Sokat foglalkoztatott, vajon Schubert zenéjét miért gondolják sokan oly könnyednek, andalítóknak, ahogyan Berté Három a kislány című operettje sugallja? Igen, lehet ilyen, talán felszínes benyomása a hallgatónak, aki pihentető kikapcsolódásnak tekinti a koncertet. Csak éppen nem fog semmit sem érteni Schubert művészetéből!

Írásom célja az, hogy felhívjam a figyelmet Schubert lelkének és annak zenében megnyilvánuló leglényesebb tulajdonságára: a romantikus kor öröm-boldogság és halálfélelem-halálvágy érzelmi konfliktusára. Ezt a kétarcúságot tapasztalhatjuk oly sok Schubert-opusban, még akkor is, ha a két oldal nem azonos arányban dominál az egyes művekben. Az internet jóvoltából nem kell messzire mennünk, hogy meghallgassuk legszebb

műveit, akár több előadásban is. Ehhez szeretnék némi fogódzót nyújtani, és egyben bemutatni Schubert sokoldalúságát a szőlőzongorától, a kamarazenétől a vokális művekig és a nagy szimfóniákig. Hogy az operairodalom területén nem keletkeztek remekművei, erre is van magyarázat. Ő a kis formák művésze volt, még akkor is, ha végül nagy volumenű alkotások, dalciklusok, szimfóniák is kikerültek a keze alól.

I A-DÚR („PISZTRÁNG”) ZONGORAÖTÖS, D. 667

A Pisztráng-ötös Schubert egyik legnépszerűbb műve, hiszen mutatós, könnyen fogyasztható, és a hangszerösszeállítás is különleges. A nagybőgő ritkán vesz részt szólisztikusan kamarazenei műben, itt viszont a negyedik tételben, A pisztráng című dal témájára írt variációkban kiemelt szerepet kap. Itt kell szólnunk arról a fontos tényről, hogy Schubert leginkább „dalban gondolkodott”, a dalirodalom egyik úttörője és egyben legnagyobb mestere volt.

A romantikus német költészetet, Goethe, Schiller, Heine remekeit érdemes megismernie annak, aki Schubert művészetében el akar mélyedni. „Schubert a legköltőibb zenész” – vallotta Liszt Ferenc. A dalok mind-mind rövid drámák, néha komédiák. Egy néhány perces darabot átélni, majd váltani a következőre, illetve a dalciklusokat élvezni – ez különleges gyönyörűséget szerez hallgatónak, előadónak egyaránt. Szerencsére ezt Schubert korának legnagyobb énekesei, Schubert dalainak korabeli

előadói is így gondolták. A Pisztráng-ötösben, ahogy minden *Schubert*-műben ott élnek a dalok, a dallamok, amelyek hangulatotokat érzékeltetnek s szabad asszociációkra utalnak.

A 22 éves *Schubert* Steyr vidéki nyaralásának, a természeti szépségekben való gyönyörködésének emléke is e mű, amelyben a zeneszerző kedélye, életigenlő lényé dominál, ezért e darabot egyesek a divertimento műfajába sorolták. Felidézi az akkori társas zenélés, a „schubertiádák” legszebb pillanatait, bár a művet megrendelő amatőr muzikusokat nem kímélte *Schubert*: a szólamok nehezek, gyakran virtuóz hangszertudást feltételeznek. Nemcsak a méltán népszerű finálé, de a parádés III. Scherzo tétel is tükrözi a fiatal mester végtelen fantáziáját.

I A-DÚR RONDÓ, D. 438

Schubert A-dúr rondóját hegedűre és vonósokra feltehetően Ferdinand bátyjának írta, aki kivételesen jó technikájú hegedűs lehetett. Az egytételes „hegedűverseny” igen mutatós darab, benne virtuóz elemekkel. Kamarazenekar által kísért hegedűre írt mű *Schubert*től alig létezik, még egy „Konzertstück” és egy polonéz tartozik ebbe a műfajba. Ritkán hallható koncertteremben, de hangfelvételen sok kiváló művész előadásában megjelent.

I A-MOLL („ARPEGGIONE”) SZONÁTA, D. 821

Valóságos dalözönben lehet részünk az Arpeggione hallgatásakor. Az akkoriban feltalált „arpeggione” egy hangszer, amelyet talán „vonós gitárnak” lehetne nevezni, mely végül csak egy fellángolásnak bizonyult, s nem terjedt el az előadók között. Azonban *Schubert* barátja, Vincenz Schuster a hangszer virtuóza volt, s feltehetően az ő kérésére írta e művet. Leginkább csellón, vagy brácsán szólaltatják meg. Ám többféle hangszerre is átdolgozták a művet. Íme egy lista ezekről: nagybőgő, klarinét, altszaxofon, gitár, furulya, hárfa. Szép felvétel például *John Williams*, neves gitárművész zenekari kísérettel játszott gitárváltozata, valamint népszerű a mű gitárkvar-tettre készült átirata is.

I SCHUBERT, „A DAL KIRÁLYA”

A patetikus elnevezés, amely *Schubert* halálát követő legendárium része, mégis igazat állít. *Schubert* alapjaiban reformálta meg a klasszikus dal műfaját, amikor főként korának legnagyobb költői felé fordult. A szöveges énekek évszázadok óta léteznek, a reneszánsz kori trubadúrok művészete példa erre. A barokk korban is születtek dalok, a legnépszerűbbek egyike *Bach* (igazából *Bach*nak tulajdonított mű) *Bist du bei mir* című dala, amelyet felesége, *Anna Magdalena Bach* daloskönyve tartalmaz. A klasszikus korszakban *Haydn*, *Mozart*, *Beethoven* is számos dalt írt költeményekre, az első dalciklust *Beethoven* alkotta (A távoli kedveshez). Azonban *Schubert* volt az első, aki az ének- és zongoraszólamot is a költői műalkotással egyenrangúvá tette, és valódi mikrodrámákat tudott létrehozni. Ezekből két olyan dalciklus is keletkezett (A szép molnárlány és a Téli utazás), amelyek a dalirodalom felülmúlhatatlan remekműveinek bizonyultak. Az összes későbbi nagy dalszerző, *Robert Schumann*, *Johannes Brahms* és *Hugo Wolf* is az ő nyomdokain járt, az ő példáját követte, természetesen saját stílusukban.

Schubert dalaiból emelünk ki néhányat, amelyek jellemzőek sokoldalú művészetére.

Schubert humora érvényesül A pisztráng című dalban. A ravasz fiatalember horgára akad a halacska – ami természetesen egy szerelmi parabola. *Schubert* 17 éves korában, *Goethe* művészetével találkozáskor írta a Margit a rokkánál című dalát, és ezzel a dalirodalom egyik drágakövét hozta létre. Ez a miniatűr dráma, amely a szerelmes fiatal lány fantáziálását, szertelen vágyakozását mutatja be, jelentős művészi próbatétel elé állítva az előadót.

Hasonlóan szerelmi témájú, de vidám hangulatú dal a Szilviához című, amelyet *Shakespeare*: Két veronai nemes című darabjának egy jelenete ihletett. A Tartaroszi csoport a görög mitológiából vett téma *Schiller* költeményére. *Vergilius* Aeneis VI. énekében a főhős végigjárja az alvilág (Tartarosz) összes bugyrát, látva a bűnösök végtelenségét. Az Alkonyi pír (Im Abendroth) az élet mulandóságáról szól, a költő feloldódik a természet csendjében. A dal különös, áhítatos hangulata jellemzi ezt a csodálatos alkotást, és ez az egyik legtöbbet előadott *Schubert*-dal. Ennél csak a Rémkirály (Erlkönig) népszerűbb, a *Goethe* remekművére írt dráma, amely

a gyermekhalál talán legmegdöbbentőbb ábrázolása az egyetemes irodalomban. A 18 éves *Schubert* e négy szereplőre (narrátor, apa, gyermek és a rémkirály) írt drámai jelenete (az ötödik szereplő a zongoraszólamban lovagló) elsőprő sikert aratott előbb Ausztriában, majd hamarosan szerte a világon.

14. D-MOLL VONÓSNÉGYES, D 810, „A HALÁL ÉS A LÁNYKA”

Schubert nem csak a „dalok költője volt”, hanem monumentális kamaraműveket is szerzett, amelyek közül egyik legnépszerűbb a d-moll vonósnégyes. Nem megrendelésre írt ilyenkor, hanem saját lelkivilágát, vívódásait öntötte zenébe. Terve egy három kvartettből álló sorozat volt, ám ez végül nem valósult meg. Nincs olyan koncertező kvartett, amely ne tartaná műsorán ezt a kivételes hangvételt remekművet.

A közel negyvenperces mű négy tételből áll. Leghíresebb közülük a lassú, Andante con moto második tétel. A téma egy hét évvel korábban megírt dalt idéz *Matthias Claudius* versére. Az elháríthatatlan végzetet daktilus ritmusok szimbolizálják, a tétel a témát követően öt variációból áll. A másik három tétel is szenvedélyes, sodró lendületű, sokszor démoni. *Schubert* ebben az időszakban élete egyik anyagi és egészségi mélypontján volt. Az első tétel azonnal bevezet a rémület, a fájdalom és a rezignáció világába. *Richard Wagnert* is erőteljesen megérintette e schuberti alkotás, mert a Rajna kincse Nibelung-motívumához felhasználta a harmadik, Scherzo tétel démoni, ritmikus dallamképletét. Egyedül a Scherzo középső része kínál felüdülést, ez idézi fel egyedül *Schubert* kedélyes muzsikáját. A kvartett fináléjának tarantella ritmusa nem a vidám olasz táncot, inkább a halálba menetelést („Totentanz”) szimbolizálja. Ez a mű *Schubert* talán legtragikusabb alkotása és egyben a kamarazenei irodalom egyik csúcsa.

I F-MOLL FANTÁZIA, D. 940

A XIX. század nagy részében a zenerajongóknak hang- és képhordozók híján nem állt módjukban „csak úgy”

meghallgatni kedvenc műveiket. Eerre is szolgált a négykezes zongorairodalom, amely ebben az évszázadban élte virágkorát. Ez volt az amatőr házi kamarazenélés legkedveltebb formája, és nem volt olyan népszerű zenemű, amelyet ne írtak volna át zongorára, gyakran négykezes verzióban. Szerencse, hogy a nagy zeneszerzők sem nézték le ezt a műfajt, és már a barokk korban, majd a klasszikusok idején is számtalan kiváló mű keletkezett, gondoljunk csak *Mozart* négykezes zongoraműveire.

Nem csoda, hogy a „schubertiádák” egyik szereplője is lett ez a műfaj, amelyben *Schubert* is sok szép alkotással jeleskedett. Ám a szakma és a közönség szinte egyöntetű véleménye szerint *Schubert* f-moll fantáziája jelenti ennek az irodalomnak a legcsodásabb gyöngyszemét. Manapság az amatőr négykezes zongorajáték eltűnt a házimuzeikával együtt. Ezért szerencse, hogy világjáró művészeink közül olyan kiváló művész-párok, mint *Klukon Edit-Ránki Dezső*, valamint *Simon Izabella-Várjon Dénes* nem csak életben tartják ezt a repertoárt, hanem szebbnél szebb koncertekkel örvendeztetnek meg minket.

Schubert f-moll fantáziája a szerző életének utolsó évéből származik, és egy általa csodált hölgynek, *Esterházy Caroline*-nak ajánlotta. Ilyen fájdalmasan szerelmes dalt (dalt?), mint az első téma, kevesen írtak. Hangnemében és hangulatában hasonlít egy *Pergolesi*-dalhoz (Nina), valamint *Mozart* Figarójából Barbarina kavatínájához. A mű végén, a codában visszatér e dallam, amelyet, ha valaki hallott egyszer, nem felejt el. A négy tétel folyamatosan kapcsolódik egymáshoz, akár csak a hat évvel korábban szóló zongorára íródott *Wanderer* fantáziában. Ennek tételei megegyeznek az f-moll fantáziával: Allegro – lassú tétel – scherzo és allegro fugával. Az f-moll fantázia második tételében *Schubert* felidézi *Paganini* második hegedűversenyének témáját. Ugyanis *Paganini* virtuóz hegedűjátéka nagy hatást gyakorolt *Schubertre*.

Ma már bőségesen válogathatunk az interneten is a zongora négykezes irodalom szebbnél szebb produkcióiból. Hadd emeljem ki *Szvjatoszlav Richter* és *Benjamin Britten* két négykezes koncertfelvételét CD-n, amelyen elhangzik az f-moll fantázia is, valamint *Schubert* további két jelentős négykezes műve is (C-dúr Grand duo, A-dúr variációk). *Richter Kocsis Zoltánnal* is adott több négykezes *Schubert*-koncertet, amelyek során előadták a ritkán hallható *Divertissement à la Hongroise* művét is.

I VIII. (H-MOLL, „BEFEJEZETLEN”) SZIMFÓNIA, D. 759

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a VIII. („Befejezetlen”) szimfónia *Schubert* legnépszerűbb, leggyakrabban játszott szerzeménye.

Különös legendák fűződnek köré – elveszett tételek, egy konkurens zeneszerző által állítólag szándékosan rejtetett partitúra vagy *Schubert* halálfélelme lenne a befejezetlenség oka – hosszú a spekulációk sora. Az igazság azonban sokkal egyszerűbb: *Schubert* sokszor gyorsan, ki-fejezetten sietve írta műveit, gyakran többet egyszerre. Emiatt igen sok mű-töredéket hagyott hátra, kvartetteket, sőt szimfóniákat is. Itt is megtalálták a harmadik tétel néhány kezdő ütemét, amelyet végül nem folytatott *Schubert*, s így valóban befejezetlenül maradt a fiókjában. Ám az elkészült két tétel olyan csodálatosan illeszkedik egymáshoz (lásd *Beethoven* kéttételes művei, köztük utolsó zongoraszonátája), hogy a hallgatónak semmiféle hiányérzete nincs. Az első tétel tragikus hangulata egy drámai harc képét idézi fel. A második tétel szenvedélyes hangja oldja a tragikumot, és egy éteri befejezéssel különleges érzésvilágot ábrázol, ami egyáltalán nem kelti befejezetlen mű érzését. Voltak próbálkozások a mű kiegészítésére más *Schubert*-tétellel, vagy a mű „befejezésére”, ezek – szerencsére – mind kudarcba fulladtak. A mű így tökéletes, ahogy van, a legmélyebb emberi érzelmeket tükrözi.

I IX. („NAGY” C-DÚR) SZIMFÓNIA, D. 944

Schubert e művét 1825-ben írta. A Téli utazás című dalciklus és a három utolsó zongoraszonáta mellett életművének valódi betetőzése ez a monumentális alkotás, amelyet életében soha nem mutatott be. *Robert Schumann* fedezte fel, aki *Mendelssohn*-nak adta át a partitúrát. Ő mutatta be, ezzel elindítva *Schubert* posztumusz világkarrierjét.

A nyitótétel fenséges kürtszólójával a hajnalt idéző természetébredést idézi, lehet, hogy ez ihlette *Bartók* Fából faragott királyfi-jának bevezetését is. A második tétel

trombitaszólója egészen egyedi színeket visz a műbe, helyenként – egyesek szerint – magyaros induló-motívumokkal. A harmadik, scherzo tétel felszabadult táncdarab, közepén nosztalgikus elvágyódás érzésével. A finálé magasztos hangulata tiszteletadás *Beethoven* előtt, megidézve az Örömmóda dallamát.

I ZÁRSZÓ

Franz Schubert utolsó heteit a bécsi Kettenbrückengasse 6. számú lakóházában töltötte, bátyjánál, *Ferdinand Schubert*-nél. Az újonnan épült ház falai még kis sem szaradtak. Az új bérlőket, akik így olcsóbban hozzájutottak a bérleményhez, „Trockenwohner”-nek, azaz „szárazra lakó”-nak hívták. Innen még *Schubert* elutazott Eisenstadt-ba, ahol meglátogatta *Joseph Haydn* sírját. Nem sokkal ezután tanító és karvezető bátyja művét hallgatta meg a Hernals (Bécs 17. kerületi) plébániatemplomban. Ez a mű történetesen egy rekviem volt. Innét fogva ágy-nak esett, még néhány művén dolgozott, végül legyengülve, delíriusos tünetek között, valószínűleg tífuszban halt meg. A wáringi temetőben hantolták el, nem messze *Beethoven* sírhelyétől. Egy évvel korábban ő is ott volt *Beethoven* temetésén, és az utókor végül döntött: mindkettejük koporsóját kihantolták és elhelyezték őket egymás mellett a bécsi központi temetőben. A *Schubert*-rajongók meglátogathatják tervezett időpontban a szelény *Schubert*-múzeumot is, ott, ahol a mester örökre lehunyta szemét.

A SZERZŐRŐL

Dr. Székely György gasztroenterológus osztályvezető főorvos, orvoszenész, zenei szakíró, aki egykor megnyerte a Magyar Rádió *Franz Schubert* életművéből rendezett Dupla vagy semmi című versenyét. A versenyre készülve, de az azóta eltelt évtizedekben is sokat foglalkozott *Schubert* művészetével.

Ez a mű a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek
megfelelően felhasználható.

